

روایت یکی از زیباترین خیابان‌های مشهد که نودسالگی را پشت سر می‌گذارد و همچنان حیات شورآفرینی دارد

زندگی در جوار یک کوه سنگی

● بیمارستان شاهرضا، بهانه‌ای برای ساخت یک خیابان

۲۶ دی‌ماه سال ۱۳۱۳ یک آگهی در روزنامه آزادی به چاپ می‌رسد که خبر از فروش اراضی الندشت می‌دهد؛ اراضی‌ای که موقوفه و متعلق به آستان قدس است، برای ساخت‌وساز به مردم واگذار می‌شود. جالب است بدانید تأسیس واحداث بیمارستان شاهرضا و شروع به ساختمان این بنای عظیم که نخستین بیمارستان مدرن مشهد با سیصد تختخواب است، بهانه این فروش اعلام می‌شود؛ چون درآمد آن زمان آستان قدس اجازه تأمین مخارج چنین مؤسسه‌ای را نمی‌دهد. روزنامه آزادی در این باره می‌نویسد: «مقرر گردید منبع عایدات جدید برای تأمین مخارج مؤسسه مزبور تهیه گردد... به علاوه شهر از حیث منزل و بنا در مضیقه و همه‌روزه در مقام خریدن اراضی موقوفه برای احداث ابنیه و ساختمان خانه بوده و تأمین آسایش اهالی این شهر کاملاً منظور نظر... است؛ لذا تصمیم گرفته شد که از لحاظ مصالح عمومی و تأمین احتیاجات ضروری و حتی اهالی شهر و تهیه محل از جهت مصارف بیمارستان جدید. اراضی را که آستان قدس علاوه بر احتیاجات زراعت الندشت در قسمت غربی و جنوبی شهر دارد را رعایت صرفه غطیه وقف به معرض مباحه گذارد.» روزنامه آزادی در ادامه این آگهی مفصل ادامه می‌دهد: «فعلاً یک قسمت از اراضی فوق‌الذکر که از حیث آب و هوا و موقعیت بهترین و مرغوب‌ترین اراضی و قنات رکن آباد از وسط آن‌ها عبور می‌نماید برای نیل به مقصود در نظر گرفته شده است.» این واگذاری‌ها شاید نخستین گام برای شکل‌گیری منطقه مسکونی در خیابانی است که تا آن سال هافقط راهی بیابانی به سوی بیلاق کوو سنگی و نزدیک به شهر بود و مردم در ایام تعطیل ساعتی را برای تفریح به آنجا می‌رفتند. پس از آگهی روزنامه آزادی است که درخواست‌های متعدد و تقاضای خریداری زمین در اراضی کنار خیابان جدید کوهسنگی به آستان قدس می‌رسد. در ۲۲ دی‌ماه سال ۱۳۱۴ کمیسیون برای فروش اراضی الندشت با حضور پاکروان (نایب‌التولیه آستان)، تیمسار مطبوعی (فرمانده لشکر) و صدری (رئیس عدلیه) تشکیل می‌شود تا درخواست‌های متقاضیان که حدود یک سال بدون نتیجه مانده است، تعیین تکلیف شود. در نامه‌ای که رئیس مباشرت بیمارستان شاهرضا به نایب‌التولیه آستان قدس در سال ۱۳۱۴ نوشته است می‌توان فهمید بازگشایی مسیر خیابان کوهسنگی به خرید املاک مردم نیز نیاز داشته است. در این نامه که موضوع اختلافات مالی و تخلیه نشدن ملک مطرح شده، آمده است: «چون منزل مشارالیه در مسیر خیابان جدید واقع گردیده بود و با رضایت خود مشارالیه با حضور حاج محمدرضا و حاجی امین و استاد محمد منزل مزبور تقویم و برای تأدیه قیمت اعیان قرار شده بود که به سه قسط تأدیه شود... چون در قسمت منزل مختصر قهوه‌خانه و اسباب کسب فراهم نموده بود، مایل به تخلیه نبود و از این حیث اسباب تعویق در پیشرفت خیابان گردیده بود.» یا در سند دیگری در مرکز اسناد آستان قدس مربوط به مکاتبات این خیابان در ۱۳ مهر

سال ۱۳۱۴ خورشیدی موضوع از بین رفتن زراعت الندشت که در مسیر جاده و خیابان استخر واقع شده است، مطرح می‌شود.

● نهر گناباد و مسکونی شدن کوهسنگی

البته واگذاری املاک آستان قدس به مردم بدون حاشیه و دردسر نیست، زیرا آب کافی در این منطقه وجود ندارد و همین مسئله حفر نهر گناباد و رساندن آب قنات اطراف شهر به این قسمت را در دستور کار آستان قدس قرار می‌دهد. آن زمان مرحوم محمدولی اسدی آب چند قنات را به طرف کوهسنگی می‌کشاند و در این تفرجگاه عمومی استخری وسیع بنامی‌کند تا آب را به سوی شهر و اراضی ارتش و باغات آستان هدایت کند. جاری شدن دو نهر با چهار ردیف درخت، در دو سوی خیابان استخر آن را آماده سکونت می‌کند. مکاتبات آن سال‌ها نشان می‌دهد که مسئله آب‌رسانی به منازل اطراف خیابان کوهسنگی تا حدود دهه ۴۰ بر عهده نهر گناباد بوده است؛ موضوعی که علی مؤتمن نیز در مقاله‌ای که در سال ۱۳۴۶ می‌نویسد، به آن اشاره می‌کند: «از کوه سنگی تا حصار و خندق قدیم شهر مشهد تقریباً سه کیلومتر فاصله می‌باشد. قسمت عمده بلکه تمام زمین‌های این فاصله طی سال‌های متمادی – و شاید از قرن‌ها – اراضی بدون آب و آبادی بوده است. در زمان پهلوی اول و نیابت تولیت مرحوم محمدولی‌خان اسدی اقدام مفیدی برای تهیه آب این ناحیه به عمل آمد.» مؤتمن توضیح می‌دهد که کشیدن نهر گناباد و ساخت استخر در کوهسنگی برای تأمین آب در این منطقه بوده و دربارۀ خیابان هم می‌نویسد: «از استخر ابتدا یک خیابان به طرف شهر تا انتهای ضلع غربی بیمارستان شاهرضا احداث به طول تقریباً ۲ هزار و ۴۰۰ متر گردیده. عرض سواره‌رو این خیابان ۲۳/۳۰ متر و هر سمت خیابان دو پیاده‌رو به عرض ۱۳/۶۰ متر دارد و سرتاسر خیابان در چهار ردیف درخت‌کاری شده است.» البته ظاهراً طبق توافق آستان قدس و شهرداری تسطیح خیابان به شهرداری سپرده می‌شود. ۱۰ آذر ۱۳۱۸ روزنامه آزادی خبر از بازگشایی این خیابان می‌دهد: «خیابان استخر که از میدان مجسمه مبارک خیابان نادری و کوهسنگی به طول سه کیلومتر از سال پیش شروع شده بود اخیراً به کلی بازگردیده و از طرفی شهرداری با جدیت مشغول تسطیح و شن‌ریزی روی آن هستند.» البته هنوز تا آسفالت این خیابان راه زیادی پیش رو داریم. در سال ۱۳۲۰ سیلی از سوی کوه‌سنگی به سوی خیابان به راه می‌افتد و این مسیر را خراب می‌کند و آستان قدس از شهرداری می‌خواهد تا آن را فوری‌شن‌ریزی کنند تا از شر دست‌اندا‌زهای آن راحت شوند. حدوداً در سال ۱۳۱۹ نیری، شهردار وقت مشهد، در نامه‌اش به دایره ساختمان

سیده نعیمه زینبی! فلسفه زندگی هر تولد یافته‌ای یک جور رقم می‌خورد؛ فرقی ندارد جاندار باشد یا بی‌جان، یک روز از جایی شروع و بهانه‌ای برای شکل‌گیری‌اش پیدا می‌شود. برای شکل‌گیری خیابان کوهسنگی نیز فلسفه‌ای هست که وجودش را با یک کوه سنگی گره می‌زند. اگر کوهی سنگی در چند فرسخی شهر مشهد پدیدار نبود، شاید هرگز بافت شهری مشهد به سمت و سوی آن کشیده نمی‌شد تا سرنوشت یکی از زیباترین خیابان‌های مشهد امروز با آن بافته شود؛ خیابانی با درختان بلند و تنومند، پیاده‌روهای عریض و نمای رو به کوه در گوشه جنوبی یک شهر زیارتی اکنون چنان جای خودش را در دل همه باز کرده است که یک ایران آن را می‌شناسند. این خیابان نودساله با نام‌های کوهسنگی، استخر و اسدی و سرانجام دوباره کوهسنگی آمیخته است. امروز به سراغ گوشه‌ای از تاریخ این مسیر شهری رفته‌ایم تا گذشته‌اش را بیشتر بخوانیم و بدانیم.

این سازمان دستور می‌دهد که فوراً از تمام چرخ‌های رفت‌ورروب برای آوردن شن استفاده کنند و در خیابان‌های استانداری و کوهسنگی بریزند تا از گل شدن و غیرقابل‌رفت‌وآمد شدن آن‌ها جلوگیری کنند. شرکت سهامی نخریسی و نساجی و برق خراسان نیز در نامه‌ای به اداره شهرداری مشهد از روشن شدن چراغ‌های خیابان استخر از تاریخ یکم تیرماه سال ۱۳۱۹ خبر می‌دهد که مسیر پیشرفت خیابان را نشان می‌دهد.

● درختان نودساله یک خیابان خاطره‌انگیز

اکنون درختان خیابان کوهسنگی در دو سوی خیابان با پیاده‌روهای عریضی که جان می‌دهند برای پیاده‌روی در هر هوایی، از این نقطه شهر یک معبر خاص ساخته‌اند. بسیاری از درختان خاطره‌ساز و کهن‌سالی که هنوز در خیابان کوهسنگی سر به سینه آسمان می‌سایند و فروتنانه سایه خود را بر سر رهگذران می‌افکنند، نزدیک به نود سال عمر دارند. نهال‌کاری دو نهری که در دو سوی خیابان استخر کشیده شده است تا سال ۱۳۱۴ می‌افتد. در یکی از مکتوبات مرکز اسناد آستان قدس خطاب به نایب‌التولیه برای درخواست دو میراب اضافه برای حفاظت از اشجار و نهر چنین آمده است: «نهال‌کاری امتداد نهر و قسمت خیابان اسطخر ((استخر)) و قلمستان دو طرف خیابان و قلمستان گناباد در تاریخ ۱۸ فروردین ماه سال ۱۳۱۴ خاتمه یافته است...» از همان ابتدا این درختان بیچاره از دستبرد رهگذران و افراد توپخانه ارتش در همسایگی این خیابان، در امان نیستند و گاهی برای سوخت زمستان آن‌ها را بیرون می‌کشند و با خود می‌برند. در ۵ خرداد ماه سال ۱۳۱۶ خورشیدی آب‌پاشی و نگهداری درخت‌های خیابان استخر از سوی آستان قدس به شهرداری واگذار می‌شود. این درخت‌ها در یک صورت مجلس تحویل نماینده شهرداری می‌شوند تا از آن‌ها مراقبت شود و در صورت صدمه دیدن، آستان خسارتشان را دریافت کند. وقتی مکاتبات را مرور می‌کنیم، می‌بینیم بخش زیادی از نامه‌های ردوبدل شده به این مسئله اختصاص دارد. برای مثال روشن، شهردار مشهد، در مرداد ماه سال ۱۳۱۶ نامه‌ای به نایب‌التولیه آستان بدین مضمون می‌فرستد: «چون نسبت به نظافت و آب‌پاشی و حفظ انتظامات خیابان مزبور در تمام روز از طرف شهرداری مراقبت‌های لازمه به عمل می‌آید و نگهداری آنجا در شب به واسطه فقدان مأمور صلاحیت دارکشیک از عهده شهرداری خارج است، مستدعی است برای اینکه از هرگونه پیشامد غیرمنتظره‌ای جلوگیری شود، مقرر فرمایند از طرف شهربانی برای حفظ انتظامات خیابان استخر

کوهسنگی مأمورینی گماشته شود که شب‌ها در آنجا نگهداری نمایند و ضمناً اشجار هم از دستبرد اشخاص ولگرد که شب‌ها به حالت غیرعادی قدم به قدم در خیابان مزبور مشغول حرکات خارج از قاعده هستند، محفوظ بماند.» جالب است در دهه ۲۰ که مشهد به اشغال روس‌ها در می‌آید، حضور سربازان شوروی یکی از معضلات است و آن‌ها نیز به این درختان رحم نمی‌کنند و شاخه‌هایشان را احتمالاً برای گرم شدن و سوخت قطع می‌کنند.

● نام‌هایی که در کوهسنگی حل شدند

خیابان کوهسنگی اکنون یکی از جلوه‌های زیبای شهر مشهد است ولی در مرور گذشته آن باید گفت زندگی روی خوشش را به عامل ساخت این خیابان نشان نداد و اسدی در سال ۱۳۱۴ خورشیدی به‌خاطر واقعه گوه‌رشاد مغضوب رضاشاه و اعدام شد. تا سال‌ها پس از اعدام نایب‌التولیه کسی جرئت نداشت از خدمات اسدی مانند خیابان‌کشی به‌سوی کوهسنگی، رساندن آب به این منطقه و ساخت عمارت و استخر کوهسنگی به‌نیکی یاد کند، یا حتی این فعالیت‌های عمرانی را به او نسبت دهد. به‌همین خاطر در روزنامه‌های آن سال‌ها کسی از این مرحوم نامی برای ساخت این خیابان نمی‌برد ولی اکنون ما خوب می‌دانیم شمالی‌کنونی کوهسنگی و این خیابان پرخاطره مدیون این مرد است. طرح‌هایی که اسدی پیش از مرگش شروع کرد، چند سال پس از مرگش به سرانجام رسید و بعدها به‌خاطر اینکه از خدمات شایسته او در این راه تجلیل به عمل آید و شاید از خانواده‌اش نیز دلجویی شود، نام این خیابان به اسدی تغییر پیدا کرد. پیش از آن این خیابان پس از ساخت استخر در بیلاق کوهسنگی به خیابان «استخر» معروف شده بود و در مکاتبات نیز به همین نام خوانده می‌شد. یکی از قدیمی‌ترین نقشه‌های مشهد که نام این خیابان در آن وجود دارد، نقشه سال ۱۳۲۵ خورشیدی است که از آن با عنوان خیابان کوهسنگی یاد شده است. در این نقشه هنوز خبری از بافت مسکونی منسجم نیست و بیشتر زمین‌های اطراف این خیابان را اراضی کشاورزی و باغات دربرگرفته است. هشت سال بعد در طرف چپ خیابان بافت مسکونی پیشرفت محسوسی داشته است و خیابان‌ها با نام‌های فعلی حکیم نظامی، شهید بهشتی و رودکی شکل اولیه خود را به دست آورده اند اما هنوز نهالستان‌های آستان قدس در لایه نخست خیابان کوهسنگی را احاطه کرده‌اند. در نقشه سال ۱۳۵۵ شهر بافت مسکونی هر دو سوی خیابان جای نهالستان‌ها را گرفته و خیابان اسدی سر و شکل کنونی خودش را به دست آورده است. در همه این سال‌ها و نقشه‌ها باغ الندشت و کارخانه کاناداداری در همسایگی آن و هنرستان صنعتی مشهد و در سال‌های منتهی به انقلاب زیست‌خاور از نمادهای این خیابان هستند.

بیمارستان قائم^(ع) (شهناز قدیم) و بیمارستان

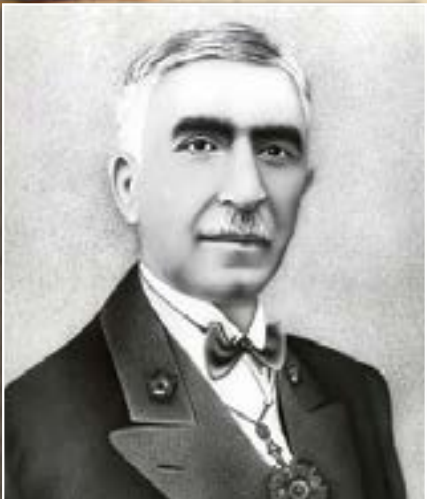
۱۷ شهریور (۶ پهنم قدیم) و دیگر فضاهای

درمانی به‌مرور زمان به این خیابان

اضافه می‌شوند تا افزون بر هویت

تفریحی به این راسته هویت

درمانی هم بدهند.

محمد ولی اسدی، نایب‌التولیه آستان که در سال ۱۳۱۴ و بر سر غائله گوه‌رشاد مغضوب رضا خان و تیرباران شد

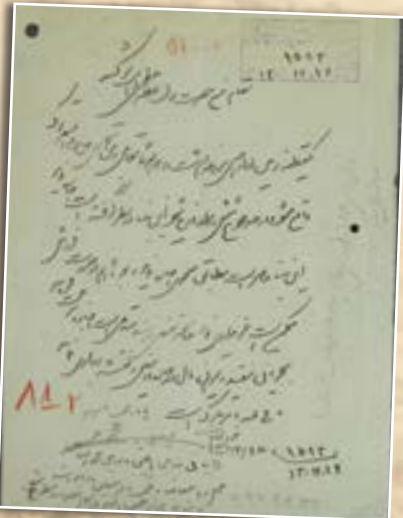
درخواست برای مراقبت از درخت‌ها در زمستان توسط شهربانی، سال ۱۳۱۶

نامه خسارت به زراعت کشاورزان الندشت در مسیر خیابان‌کشی، ۱۳ مهر ۱۳۱۴

نامه پایان نهال‌کاری خیابان و اطراف آن در ۱۸ فروردین ۱۳۱۴

درخواست یکی از مالکان اراضی الندشت برای فروش زمینش به‌خاطر احداث خیابان جدید، ۱۶ اسفند ۱۳۱۴